

1. Úvod

V souvislosti s nutností přechodu na dráhu intenzivního rozvoje a se stále více obnažovaným vztahem sociální a ekonomické reprodukce, v němž sociální procesy přestávají být pojímány pouze jako závisle proměnné, ale naopak čím dále více vystupují jako rovnocenná složka rozvoje, se pozornost soustřeďuje mimo jiné na vzdělání. Jde o jednu z oblastí, které jsou označovány jako zdrojové, jejichž případná „mobilizace“ představuje značnou a relativně lehce dostupnou rezervu v procesu intenzifikace. Zároveň bývá chápána jako sféra, jejíž vývoj lze, na rozdíl například od vývoje sbližování fyzické a duševní práce (odstraňování těžké, fyzicky namáhavé práce), poměrně snadno ovlivňovat, reglementovat. Jestliže výsledky některých výzkumů kladou otazník k první z těchto tezí (viz např. [Matějí 1986b]), pak zde předkládané výsledky podle našeho soudu vybízejí k hlubšímu zamyšlení nad druhou z nich.

V této stati se soustředíme pouze na *vybrané podstatné rysy vývoje vzdělanostní struktury obyvatelstva ČSSR v padesátiletém období 1960—2010*. Důraz klademe na zachycení vývoje budoucího, uplynulé čtvrtstoletí slouží především jako zorný úhel, z něhož můžeme hodnotit vývoj v příštích 25 letech. (1) Tím, že vývoj postihujeme znakem „nejvyšší dosažené vzdělání“, je pole výsledků přirozeně zúženo především na „kvantitativní stránky vzdělání“. (2) Jsme si vědomi jednostrannosti, kterou s sebou toto omezení nese, analýza a zhodnocení celkového vývoje vzdělání však mnohonásobně přesahuje rozsah jedné stati. (3) Přesto však soudíme, že ani tato dílčí informace není bez-

* Text úzce navazuje na stať [Boguszak 1987], v níž jsou podrobně vyloženy základní přístup, východiska i metodika analýz vývoje vzdělanostní struktury.

(1) Přirozeně nejde ani o jediné, ani o hlavní kritérium pro hodnocení, vzhledem k zaměření stati je však používáme nejčastěji.

(2) Vzdělanostní strukturu reprezentuje čtyřstupňová, resp. pětistupňová škála: nedokončené základní nebo základní, odborné (střední odborné bez maturity, vyučení, pro budoucnost střední), úplné střední (maturita, popřípadě v členění na úplné střední všeobecné a úplné střední odborné), vysokoškolské. Její vývoj simulujeme deseti- a pětiletými časovými rezy umístěnými do roků 1961, 1970, 1980, 1985, ..., 2010. Námitkou proti takovému způsobu postižení budoucího vývoje může být to, že není schopen odrážet případné změny ve výchovně vzdělávacím systému, které by vedly i ke změně stupňů vzdělání, tj. k neadekvátnosti zachycení vzdělanostní struktury uvedenými stupni vzdělání. Příprava koncepce reformy školské soustavy a zvláště pak její realizace je — při existujících tempech změn — nejen materiálně, ale i časově náročnou záležitostí. (Zasedání ÚV KSC, které rozhodlo o posledním a dosud probíhajícím zdokonalování československé výchovně vzdělávací soustavy se konalo v r. 1973, projekt a důvodová zpráva byly přijaty v r. 1975, příslušné zákony v letech 1980 — vysoké školy, a 1984 — základní a střední školy, jejich realizace se do vývoje vzdělanostní struktury celku začne výrazněji promítat zhruba v polovině devadesátých let.)

(3) Ostatně i v československé sociologické produkci analýzy kvality vzdělání prakticky absentují. Jednou z příčin je jistě i metodologická obtížnost této úlohy i příslušné empirické evidence. Pokud jde o jiné aspekty či kontexty vývoje vzdělání, viz např. práce [Alan 1974, Filipov 1980, Barák 1983, Faktory 1984, Problémy 1985, Vybrané 1985, Hrbek — Zelenková 1986].

cenná. Právě nejvyšší stupeň (formálně) dosaženého vzdělání je již dlouhou dobu jedním ze základních kritérií při obsazování profesních pozic (a zatím se nezdá, že v brzké budoucnosti by mělo dojít k zásadní změně). Vymezení pole pravděpodobného dalšího vývoje vzdělanostní struktury tedy dává představu o „vzdělanostních zdrojích“, které budou národnímu hospodářství k dispozici. Kromě toho analýzy sociologických výzkumů ukazují, že i za vzdělání substituovaný znak nejvyšší stupeň dosaženého vzdělání má stále velmi silnou diferenciací a vypovídací schopnost, je těsně spojen s řadou dalších sociálních jevů (orientace na výkon v práci a hodnotové orientace vůbec, životní úroveň, ale i demografické chování a mnohé další).

Klademe si čtyři cíle:

- podat obraz budoucího vývoje vzdělanostní struktury žijícího a ekonomicky aktivního obyvatelstva ČSSR ve čtyřech variantách, které vymezují pravděpodobný prostor tohoto vývoje;
- provést srovnání vývoje vzdělanostních struktur ČSR a SSR (i odděleně podle pohlaví), mužů a žen ČSSR (i v rámci republik) a posoudit je z hlediska kontinuity procesů sblížování, které charakterizují vývoj minulý;
- zachytit dynamiku vývoje vzdělanostní struktury v nadcházejícím období a porovnat ji s dynamikou období uplynulého;
- ukázat, jak se bude pravděpodobně měnit generační profil vzdělanostní struktury (tj. vzájemné poměry podílů jedinců s tím či oním stupněm vzdělání v jednotlivých pětiletých věkových skupinách).

Níže uvedené výsledky rozborů pomáhají zachytit nejen *tendence ve vývoji vzdělanostní struktury, ale i podstatné znaky její reprodukce*. Ukazují, jaký je vztah mezi parametry změny vzdělanostní struktury (rozsahem „zásahů“ a dobou jejich působení) a její výslednou změnou. Soudíme, že díky tomu by stať mohla přispět i ke *zpřesnění dlouhodobých koncepcí vývoje vzdělanostní struktury ČSSR*.

Co se týče variant dalšího vývoje vzdělanostní struktury a způsobu jejich stanovení, jejich podrobný popis i argumentace jsou obsaženy v [Boguszak 1987]. Zde jen stručně shrneme základní východiska. Další vývoj je podstatně ovlivněn především: existující vzdělanostní strukturou, distribucemi populačních ročníků na jednotlivé typy středních a vysokých škol, rozsahem a strukturou studia při zaměstnání, demografickým vývojem. Posledně uvedená determinanta bude v nadcházejícím období působit zejména nepřímo — prostřednictvím distribucí na střední a vysoké školy, které koncem osmdesátých a začátkem devadesátých let ovlivní silná populační vlna narozených z počátku sedmdesátých let.

Varianty dalšího vývoje jsou dány distribucemi populačních ročníků a roz-

(4) Varianta 1 zachovává absolutní počty přijímaných na výběrové střední a vysoké školy z r. 1985. Varianty 2 a 3 charakterizují neklesající a po r. 1990 rostoucí podíly přijímaných. Pro r. 2005 dosahují tyto podíly hodnot asi 55 % pro střední školy s maturitou a 23 % pro vysoké školy. (Podíly přijímaných zde přibližně představují maxima uvažovaná v plánech a výhledech příslušných orgánů.) Ještě vyšší tempa růstu představuje varianta 4. Je určena téměř rovnoměrnými přírůstky počtů přijímaných na výběrové školy. Konečné hodnoty podílů přijímaných pro r. 2005 jsou cca 67 % pro střední školy s maturitou a 31 % pro vysoké školy. Představují úroveň uspokojení současného zájmu populace i úroveň dosahovanou v některých vyspělých zemích. Efekty rozsahu studia při zaměstnání rozlišují varianty 2 a 3. Varianta 3 je s variantou 2 shodná co do distribucí, ale oproti ní počítá s omezením rozsahu studia při zaměstnání na zhruba jednu polovinu. Vcelku podle očekávání se ukazuje, že efekt omezení rozsahu studia při zaměstnání je nezávislý na zvolené variantě distribucí populačních ročníků. Rozdíly mezi varian-

sahem studia při zaměstnání. Z osmi vypočítaných variant jsme jako postavičující vybrali čtyři.(4) Jejich názvy jsme zvolili tak, aby naznačovaly možné sociální a ekonomické hodnocení těchto variant vývoje vzdělanostní struktury a jejich důsledků.

Varianty 1 a 3 jsou minimální v tom smyslu, že ohraničují další vývoj zdola. V případě přechodu na intenzivní dráhu ekonomického a sociálního rozvoje se u těchto variant mohou objevit vážné disproporce mezi nároky na vzdělanost a kvalifikaci na straně jedné a existující vzdělanostní strukturou na straně druhé. V dalším textu tyto varianty označujeme jako „kolizní“.

Varianta 4 je maximální, představuje horní mez prostoru možného dalšího vývoje. Z hlediska zhodnocování a potřeby vysoké vzdělanosti, zejména ve sféře práce, tato varianta předpokládá, že dojde k zásadnímu obratu. Nazýváme ji „anticipační“.

Střed, kolem něhož se — zejména vzhledem k ekonomickým limitům a z nich odvozeným výhledům a plánům decizních orgánů — bude další vývoj s největší pravděpodobností pohybovat, reprezentuje *varianta 2*. Vzhledem k tomu, že v zásadě představuje pokračování v dosavadních trendech a přijetí tradičního řešení, nazýváme ji „obligátní“.

Mnohé jevy či procesy, které jsme v analýze vývoje vzdělanostní struktury studovali, mají ve všech čtyřech variantách víceméně shodné rysy a liší se jen kvantitativně (dosahovanými hodnotami, intenzitou změn, stupněm dynamiky apod.). Vzhledem k tomu budeme většinu výsledků rozborů ilustrovat na „obligátní“ variantě 2 s tím, že s příslušně nižšími, resp. vyššími hodnotami (intenzitou, dynamikou) vypovídají i varianty zbývající. Z týchž důvodů většinu analýz prezentujeme pouze pro vzdělanostní struktury žijícího obyvatelstva a pro ekonomicky aktivní je uvádíme tehdy, když jsou významné nebo odlišné od poznatků získaných pro žijící obyvatelstvo.(5)

Uvádět výsledky v přesnosti větší než 1 ‰, resp. 10 tis. není zcela korektní. Činíme-li tak přesto, je to proto, abychom v některých případech podtrhli byť jemnou, přesto však existující rozdílnost jednotlivých případů či variant, která by mohla být zaokrouhlením zcela, a v případech, kdy by se zaokrouhlení kumulovalo, i neoprávněně, setřena.(6) Na mnoha místech jsme v dalším textu namísto výkladu dali přednost tabulkám a grafům, obsahujícím koncentrovanou informaci.

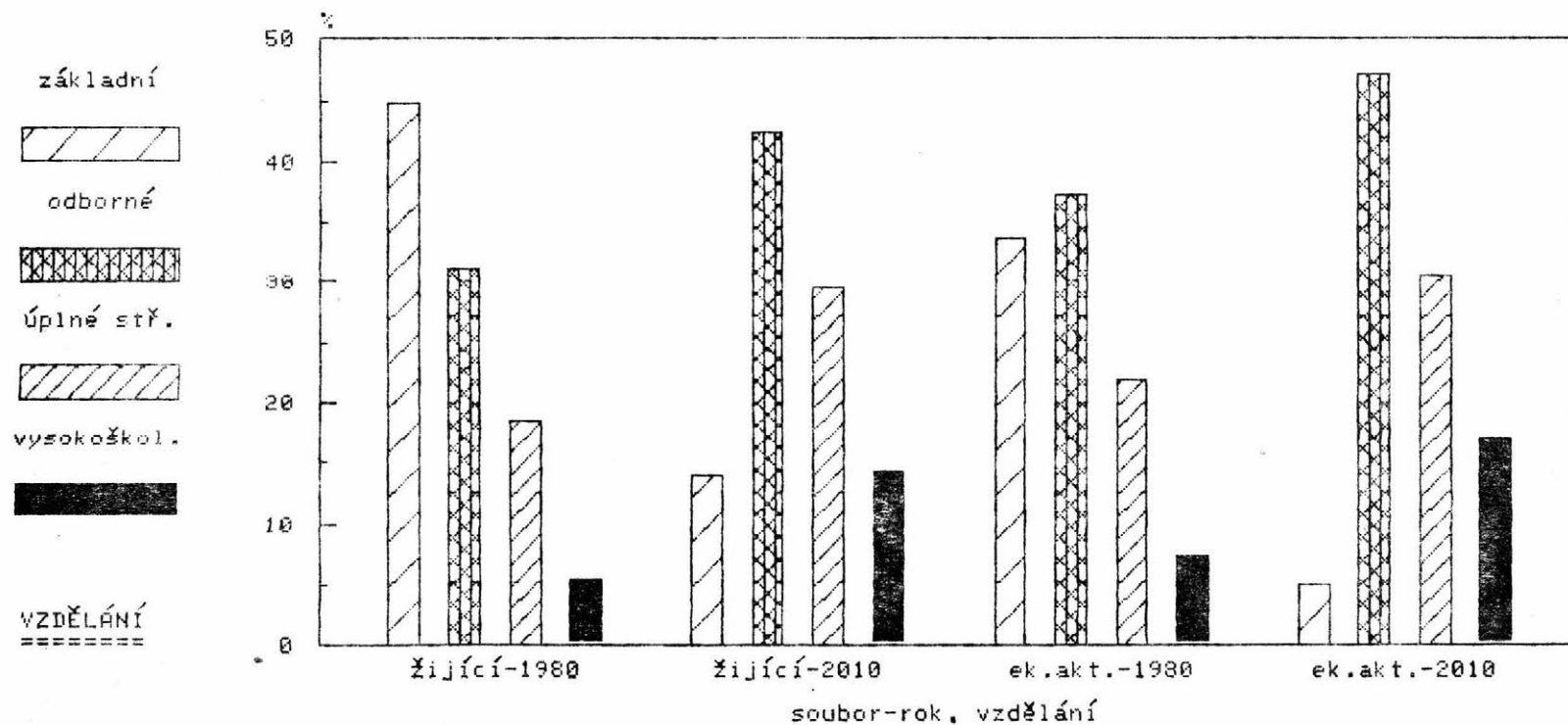
2. Hlavní rysy vývoje vzdělanostní struktury ČSSR v období 1985—2010

Varianty možných drah dalšího vývoje vzdělanostní struktury žijícího, resp. ekonomicky aktivního obyvatelstva, jsou shrnuty v tabulce 1a, resp. 1b. Základní charakteristika minulého vývoje, již je snižování podílu základního vzdělání a zvyšování podílů všech vyšších stupňů vzdělání, tj. celkový růst

tami lišícími se pouze rozsahem studia při zaměstnání jsou nezávislé na variantě distribucí: pro r. 2010 činí rozdíly asi 0,7 ‰ u základního, 2,4 ‰ u odborného, 1,6 ‰ u úplného středního a 1,5 ‰ u vysokoškolského vzdělání.

(5) Vývoj vzdělanostní struktury ekonomicky aktivního obyvatelstva probíhá sice na o něco vyšší úrovni, ovšem převážně s téměř identickými charakteristikami, což je dáno zejména vysokou zaměstnaností.

(6) Přirozeně přesnější by bylo uvádět výsledky ve tvaru $H \pm c(H, r)$, kde $c(H, r)$ by byla chyba závislá na hodnotě H a zvětšující se se vzrůstem roků r . Nehledě na obtížnost vyčíslení chyb, přehlednost a srozumitelnost textu by takto za cenu nevýznamného zpřesnění neúměrně klesla. Orientačně lze velikost chyb uvažovat okolo 1–2 ‰, resp. v řádu 10 tis.

Tabulka 1a. Varianty 1–4 možných drah dalšího vývoje vzdělanostní struktury žijícího obyvatelstva ČSSR v letech 1990, 2000 a 2010 – v % a tisících osob

rok vyjádření v		1990		2000		2010	
		%	tis.	%	tis.	%	s.
vzdělání	varianta						
základní	1	32,5	3528	21,0	2449	13,9	1651
	2	32,5	3528	21,0	2449	13,9	1651
	3	32,9	3571	21,7	2529	14,6	1738
	4	32,5	3528	21,0	2449	13,9	1651
odborné	1	36,7	3993	43,2	5046	46,1	5482
	2	36,7	3993	41,8	4880	42,3	5032
	3	37,3	4048	43,1	5032	44,7	5315
	4	36,7	3993	40,5	4731	38,6	4595
úplné střední všeobecné	1	4,1	450	4,5	520	4,6	546
	2	4,1	450	4,8	556	5,2	624
	3	4,2	456	4,9	566	5,4	640
	4	4,1	450	5,2	606	6,0	716
úplné střední odborné	1	18,2	1975	20,6	2406	22,6	2689
	2	18,2	1975	21,4	2498	24,3	2889
	3	17,6	1906	20,2	2355	22,5	2680
	4	18,2	1975	21,9	2552	25,7	3062
vysokoškolské	1	8,5	921	10,7	1253	12,9	1535
	2	8,5	921	11,1	1291	14,3	1708
	3	8,1	877	10,1	1182	12,8	1524
	4	8,5	921	11,4	1335	15,8	1879

Pramen: Vlastní výpočty

vzdělanostní úroveň, zůstává zachována i pro celé budoucí období, a to ve všech variantách jak pro žijící, tak pro ekonomicky aktivní obyvatelstvo.

Při v podstatě zachovaném základním trendu vývoje vzdělanostní struktury se její profil do r. 2010 zásadně změní, viz obr. 1. Výrazně dominujícím typem vzdělání se stane odborné vzdělání („vyučení“), jehož podíly se, zvláště při naplnění „kolizních“ variant 1 a 3, přiblíží jedné polovině a v rámci ekonomicky aktivní populace ji dokonce překročí. Podíl osob bez vyššího než základního vzdělání bude prudce klesat na minoritní úroveň, a to zejména v celku ekonomicky aktivních.⁽⁷⁾ Oproti vývoji podílu jedinců s odborným vzděláním jsou přírůstky podílů osob získávajících alespoň maturitu s „vyšší“ variantou vyšší: u „kolizních“ variant v r. 2010 těsně přesáhnou hranici 40 %, zatímco u „anticipační“ varianty se přiblíží k jedné polovině a v souboru ekonomicky aktivních ji dokonce překročí. Pokud jde o rozdělení mezi úplné střední a vysokoškolské vzdělání, pak téměř shodné přírůstky jejich podílů povedou (vzhledem ke „stejněmu“ zvyšování obou hodnot) ke změně současného poměru asi 3 : 1 ve prospěch úplného středního vzdělání (tj. asi 3/4 maturantů a 1/4 vysokoškoláků) na poměr asi 2 : 1, tj. ke zvýraznění podílu

(7) Připomínáme, že půjde zejména o důsledek obměny populace (zvláště vysoké podíly – více než 3/4 – jedinců s nedokončeným základním nebo základním vzděláním jsou v nejstarších věkových skupinách) a současně realizaci zákona o soustavě základních a středních škol z r. 1984.

Tabulka 1b. Varianty 1–4 možných drah dalšího vývoje vzdělanostní struktury ekonomicky aktivního obyvatelstva ČSSR v letech 1990, 2000 a 2010 – v % a tisících osob

rok vyjádření v		1990 %	tis.	2000 %	tis.	2010 %	tis.
vzdělání	varianta						
základní	1	20,9	1672	10,8	951	4,9	435
	2	20,9	1672	10,8	951	4,9	435
	3	21,4	1710	11,6	1015	5,5	485
	4	20,9	1672	10,8	951	4,9	435
odborné	1	42,7	3416	49,3	4343	52,0	4604
	2	42,7	3416	47,6	4183	47,2	4172
	3	43,5	3469	49,3	4325	50,2	4419
	4	42,7	3416	46,1	4041	42,7	3752
úplné střední všeobecné	1	3,9	312	3,9	347	3,9	349
	2	3,9	312	4,1	364	4,5	395
	3	4,0	318	4,3	375	4,7	412
	4	3,9	312	4,4	385	5,1	452
úplné střední odborné	1	21,8	1743	23,1	2036	24,0	2131
	2	21,8	1743	24,1	2118	26,2	2317
	3	21,0	1676	22,6	1982	24,3	2137
	4	21,8	1743	24,7	2164	28,2	2477
vysokoškolské	1	10,6	849	12,9	1139	15,2	1344
	2	10,6	849	13,4	1175	17,1	1513
	3	10,1	806	12,2	1073	15,3	1351
	4	10,6	849	13,9	1218	19,1	1681

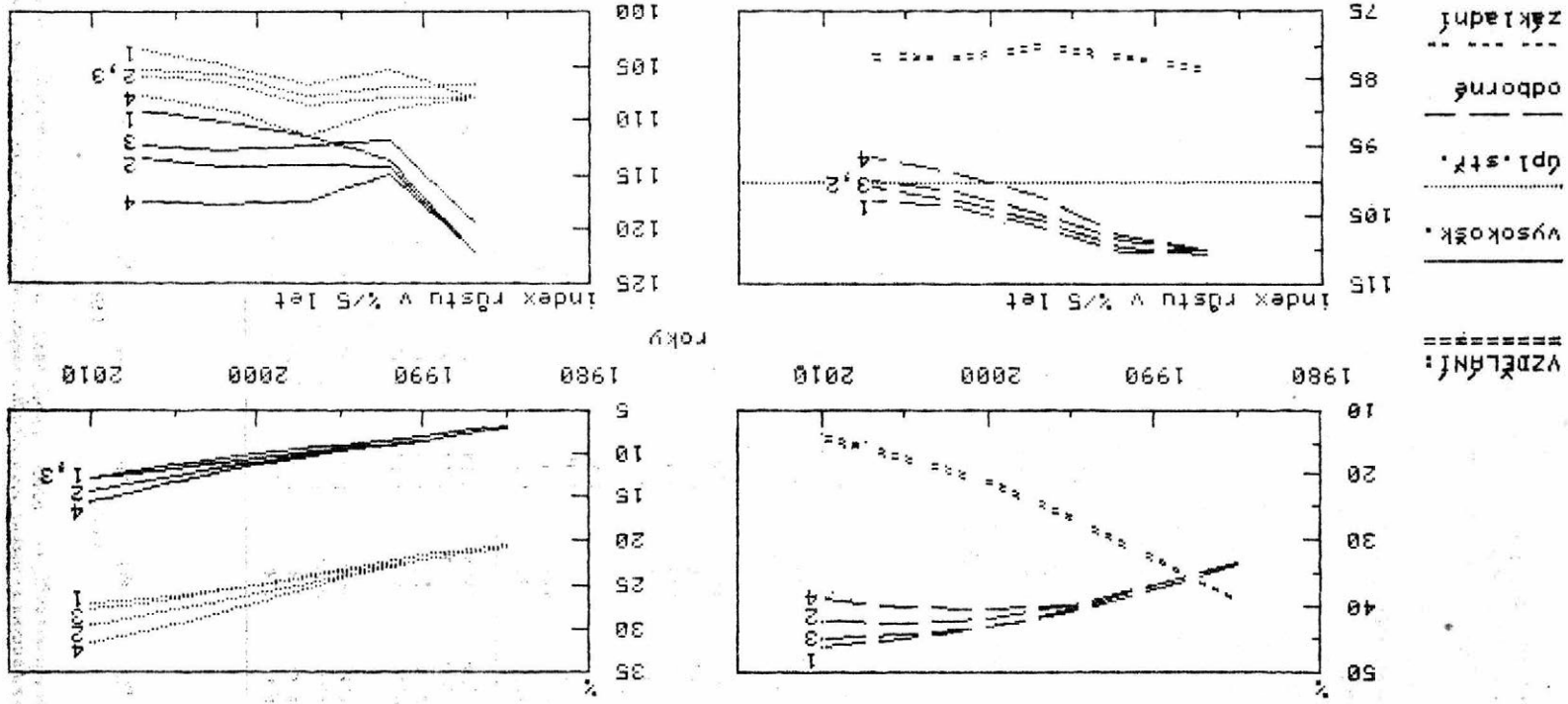
Pramen: Vlastní výpočty

jedinců s vysokoškolským vzděláním nejen v celé populaci, ale i v rámci daného podsouboru. V rámci ekonomicky aktivního obyvatelstva zmíněné poměry jsou a budou příznivější pro vysokoškoláky. Všechny tyto změny se v absolutním vyjádření pohybují v řádu statisíců až milionů osob. Při srovnání vývoje vzdělanostních struktur žijícího a ekonomicky aktivního obyvatelstva zjišťujeme, že již existující vyšší vzdělanostní úroveň ekonomicky aktivních (nižší podíly základního a vyšší podíly všech vyšších stupňů vzdělání) zůstane v téměř nezměněných proporcích zachována.(8)

Zajímavější poznatky přináší srovnání jednotlivých variant možných drah dalšího vývoje vzdělanostní struktury, viz obr. 2. Jednotlivé varianty se navzájem začínají lišit až po r. 1990, a pokud srovnáváme jen varianty s tímž rozsahem studia při zaměstnání (1, 2 a 4), pak až po r. 1995; zřetelněji se však odlišují teprve po r. 2000. Protože varianty distribucí populačních ročníků jsou sice ještě pro r. 1985 shodné, ale již v r. 1990 se značně liší, můžeme tak demonstrovat zásadní skutečnost: Změny v hodnotách distribucí populačních ročníků na střední a vysoké školy se do změn ve vývoji vzdě-

(8) V největší míře je to dáno nevyrovnaností generačního profilu vzdělanostní struktury (relativně nejméně vzdělané jsou nejstarší věkové skupiny), méně pak i rozdílnými stupni ekonomické aktivity u různých souborů jedinců (podle stupně vzdělání a věku).

Srovnání variant drah dalšího vývoje vzdělanostní struktury žilických ŽSSR - v % a %/5 let

Tabulka 2. Rozdíly hodnot distribucí na střední výběrové (gymnaziální a SOŠ) a vysoké školy a rozdíly podílů úplného středního a vysokoškolského vzdělání v celku žijících ČSSR mezi variantami 4 a 1 – v %

vzdělání	rozdíl	rok	1990	1995	2000	2005	2010
úplné střední	distribucí podílů žijících		8,6 0 0	15,3 0,8	21,2 2,0	24,1 3,3	4,5
vysokoškolské	distribucí podílů žijících		5,3 0,0	8,1 0,1	12,3 0,7	15,5 1,7	2,9

Pramen: Vlastní výpočty

lanostní struktury promítnou nejdříve za pět let, výrazněji pak až za deset a více let. Celkově se konečné rozdíly (v r. 2010) vzdělanostních struktur oproti rozdílům distribucí jeví jako *relativně malé*.

Srovnání rozdílů mezi „anticipační“ a „kolizní“ variantou v hodnotách distribucí s rozdíly v hodnotách výsledných podílů jednotlivých stupňů vzdělání poskytuje částečnou představu o míře vlivu distribucí na vývoj vzdělanostní struktury, viz tabulka 2. Rozdíl podílů přijímaných na vysoké, resp. výběrové střední školy, rostoucí do r. 2005 až na více než 15, resp. 24 ‰, se odrazí v rozdílu pouhých 3, resp. 4,5 ‰ podílů žijících s vysokoškolským, resp. úplným středním vzděláním v r. 2010. Hodnoty distribucí populačních ročníků, které jsou určující pro vytváření vzdělanostní struktury nejmladších věkových skupin, se (díky „váze“ již dříve vytvořené vzdělanostní struktury středních a starších věkových skupin) do vývoje vzdělanostní struktury celku promítají značně omezeně. Současné však je tento vliv — vzhledem k tomu, že do značné míry determinuje vzdělanostní strukturu příslušných generací při průchodu celým životem — velmi dlouhodobý.

Shrňme: volba distribucí populačních ročníků na střední a vysoké školy (pro např. pětileté období) se ve vývoji vzdělanostní struktury celku projeví s 5–10letým časovým zpožděním a tlumeně, současně však jej ovlivňuje po dlouhou dobu, okolo čtyřiceti let pro celek ekonomicky aktivních a padesáti let pro celek žijících osob.

Srovnání variant 2 a 3 dává informaci o vlivu rozsahu studia při zaměstnání na vývoj vzdělanostní struktury. „Kolizní“ varianta 3 se od „obligátní“ varianty 2 liší omezením rozsahu studia při zaměstnání na jednu polovinu. Přestože rozdíly v hodnotách distribucí mezi „kolizními“ variantami 3 a 1 jsou výrazné (pro r. 2005 12 ‰ pro střední a 7 ‰ pro vysoké školy), konečné hodnoty podílů jednotlivých stupňů vzdělání jsou u obou těchto variant prakticky stejné. Relativně velké přírůstky v hodnotách distribucí mohou tedy být „neutralizovány“ omezením rozsahu studia při zaměstnání a naopak, nižší hodnoty distribucí, podvazující růst vzdělanostní úrovně, mohou být do určité míry kompenzovány zvýšeným rozsahem studia při zaměstnání (pracujeme přirozeně s diskutabilním předpokladem, že vzdělání nabytá řádně a studiem při zaměstnání jsou „shodná“). Níže ovšem ukážeme, že generační profil vzdělanostních struktur „kolizních“ variant 1 a 3 je odlišný.

3. Srovnání vývoje vzdělanostních struktur ČR a SSR, mužů a žen

Jedním ze základních cílů vzdělanostní politiky, demokratizačních procesů bylo a je vyrovnávání vzdělanostní úrovně české a slovenské republiky i po-

Tabulka 3. Srovnání vývoje vzdělanostních struktur souborů žijícího obyvatelstva členěných podle republik a pohlaví od roku 1961 do roku 2010 (1990–2010 – varianta 2 dráhy dalšího vývoje) – v %

vzdělání	soubor	rok	1961	1970	1980	1990	2000	2010
základní(*)	ČSR		88,8	50,8	42,2	30,8	20,3	14,1
	SSR		91,5	59,4	50,2	35,8	22,2	13,5
	muži ČSSR		86,5	38,2	33,3	22,5	13,4	8,2
	ženy ČSSR		92,4	67,0	55,0	41,6	28,0	19,1
	muži ČSR		85,5	35,1	30,0	20,3	12,4	7,9
	ženy ČSR		91,8	64,8	53,1	40,4	27,6	19,8
	muži SSR		89,0	45,5	40,4	26,8	15,4	8,8
	ženy SSR		93,9	72,5	59,3	44,0	28,5	17,9
odborné(**)	ČSR			30,7	34,1	39,6	44,6	45,2
	SSR			22,7	24,6	30,9	36,4	36,9
	muži ČSSR			40,6	40,6	46,2	50,9	51,5
	ženy ČSSR			17,3	22,5	28,1	33,4	33,7
	muži ČSR			43,0	43,7	48,8	53,1	53,6
	ženy ČSR			19,7	25,5	31,4	36,7	37,5
	muži SSR			34,8	34,0	41,0	46,7	47,7
	ženy SSR			11,3	15,8	21,6	26,9	26,8
úplné střední	ČSR		8,8	14,7	18,2	21,6	24,8	27,4
	SSR		6,6	14,4	19,3	23,8	28,7	33,3
	muži ČSSR		9,7	15,8	18,4	20,6	22,5	23,8
	ženy ČSSR		6,7	13,6	18,7	23,8	29,5	34,8
	muži ČSR		10,5	16,2	18,6	20,6	21,9	22,8
	ženy ČSR		7,2	13,4	17,9	22,5	27,5	31,7
	muži SSR		7,9	14,7	18,1	20,8	23,6	25,6
	ženy SSR		5,4	14,1	20,5	26,6	33,5	40,4
vysoko-školské	ČSR		2,4	3,8	5,5	8,0	10,3	13,2
	SSR		1,8	3,5	5,9	9,5	12,6	16,3
	muži ČSSR		3,8	5,4	7,7	10,7	13,2	16,5
	ženy ČSSR		0,9	2,1	3,8	6,4	9,1	12,3
	muži ČSR		4,1	5,6	7,7	10,4	12,6	15,8
	ženy ČSR		1,0	2,1	3,5	5,8	8,1	10,9
	muži SSR		3,1	5,0	7,5	11,3	14,3	17,9
	ženy SSR		0,7	2,1	4,4	7,8	11,0	14,9

Pramen: Sčítání lidu 1961, 1970, 1980, vlastní výpočty

(*) V roce 1961 včetně odborného vzdělání

(**) V roce 1961 přiřazeno k základnímu vzdělání

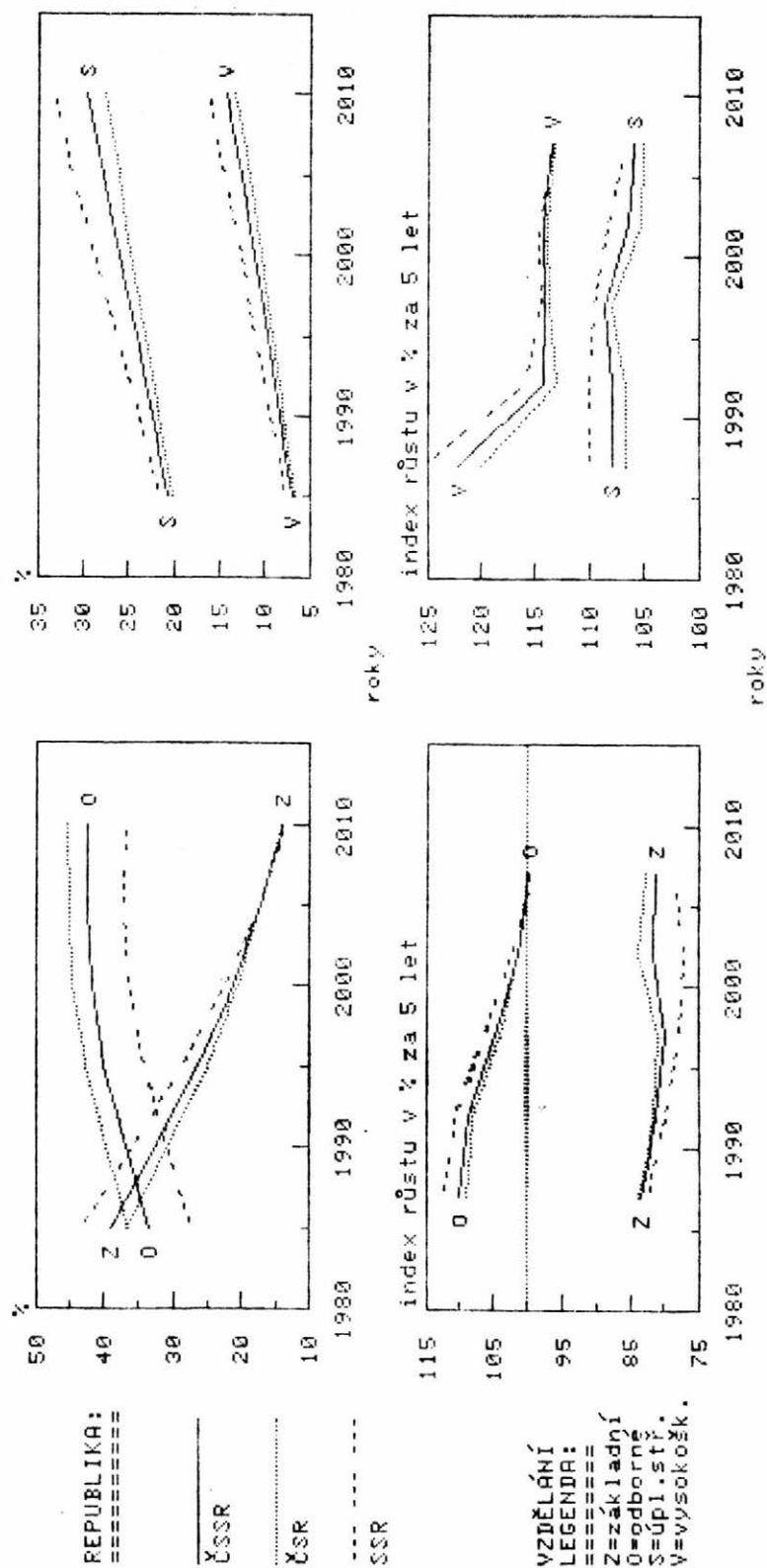
pulací mužů a žen, sblížování jejich vzdělanostních struktur. Historicky tradičně nižší úroveň vzdělání na Slovensku, jakož i žen se — díky značně rychlejšímu tempům růstu zvláště v šedesátých a o něco méně v sedmdesátých letech — v r. 1980 úrovní vzdělání jejich protějšků značně přiblížila (u žen) či ji dokonce předstihla (v SSR). Charakteristiky dalšího vývoje v této oblasti budeme ilustrovat na „obligátní“ variantě 2 a pro žijící obyvatelstvo, rozborů prokázaly, že základní vývojové rysy jsou u všech variant a také pro ekonomicky aktivní shodné.

3.1 Vývoj vzdělanostních struktur ČSR a SSR

V tabulce 3 je zachycen vývoj vzdělanostních struktur jednotlivých podsouborů celku žijících. Na první pohled je zřejmé, že proces sblížování vzdělanostních struktur ČSR a SSR prošel uzlovým obdobím právě okolo r. 1980.

Obr.3

Srovnání vývoje vzdělanostní struktury žijících ČSR a SSR - varianta 2

Tabulka 4. Indexy vzdálenosti vzdělanostních struktur žijících v ČSR a SSR (muži ČSR a muži SSR, žen ČSR a žen SSR od roku 1970 do roku 2010, 1970–2010 – varianta 2 dráhy delšího vývoje) – v %

srovnávané soubory	rok	1970	1980	1990	2000	2010
ČSR – SSR		26	19	17	15	15
muži ČSR – muži SSR		13	11	9	8	8
ženy ČSR – ženy SSR		8	10	12	13	18

Pramen: Sčítání lidu 1970, 1980, vlastní výpočty

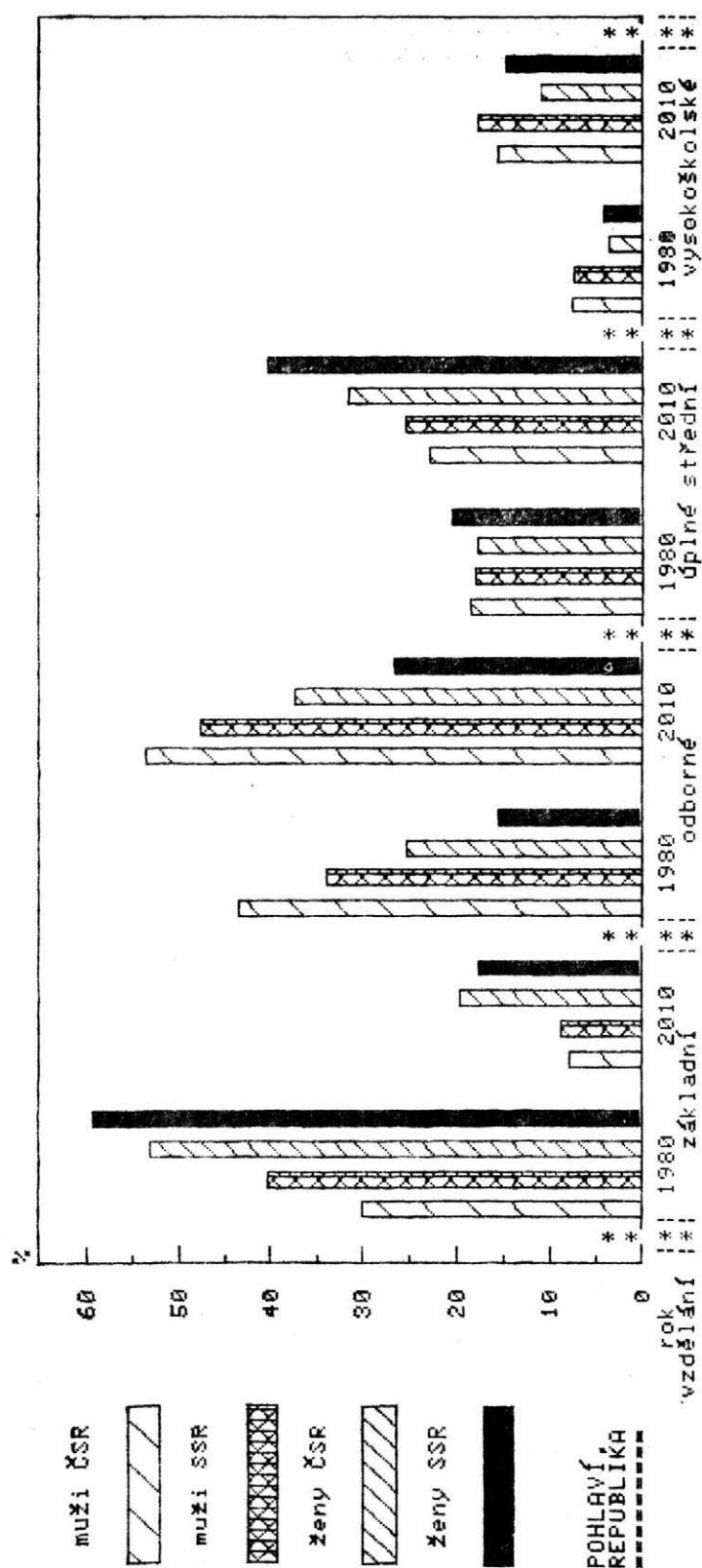
Další vývoj bude — inverzně oproti minulosti — charakterizován *stále vyššími podíly vyšších stupňů vzdělání v SSR oproti ČSR*; viz obr. 3, v němž je pro lepší orientaci znázorněn i vývoj za celou ČSSR.

Podíly jedinců se základním vzděláním, v současné době ještě vyšší v SSR, se do r. 2010 postupně vyrovnají. Zastoupení odborného vzdělání zůstane v celém budoucím období víceméně konstantně vyšší v ČSR, takže nutně dojde k tomu, že předstih podílů úplného středního a vysokoškolského vzdělání v SSR oproti ČSR se bude postupně zvyšovat až na 8–10⁰%. Jinak řečeno, zatímco pro českou populaci dominující postavení základního vzdělání převzme vzdělání odborné a podíly jedinců s úplným středním nebo vysokoškolským vzděláním dosáhnou v r. 2010 asi 40⁰%, na Slovensku budou s asi 50⁰% zastoupením dominovat právě tito jedinci.

Z jiného úhlu tyto závěry o rozdílnosti budoucího vývoje v obou republikách potvrzují i časové řady indexů vzdálenosti, viz tabulka 4.(9) Sbližování obou struktur se výrazně zpomaluje a po r. 1990 se prakticky zastaví. Tento vývoj však v sobě skrývá dva vnitřně protichůdné pohyby. Prvním z nich je již zmíněné zvyšování předstihu SSR před ČSR v podílech vyšších stupňů vzdělání při současném sblížování podílů základního vzdělání a stabilně vyšším zastoupení odborného vzdělání v ČSR. Druhým je zpomalení a stagnace sblížování vzdělanostních struktur národních populací mužů na straně jedné a současné vzdalování populací žen na straně druhé. Přitom jak sblížování mužů, tak vzdalování žen v sobě zahrnuje předchozí protichůdný pohyb, ovšem s rozdílnou intenzitou: předstih vzdělanostní úrovně SSR se bude podstatně rychleji zvětšovat u žen než u mužů, viz též obr. 4.

Vyšší tempa růstu vzdělání v SSR v uplynulém období vedla k tomu, že střední a mladé věkové skupiny slovenské populace mají znatelně vyšší podíl vyšších stupňů vzdělání než tytéž věkové skupiny v ČSR. To je příčinou toho, že proces sblížování se v dalším dvacetiletí prakticky zastaví a rozdíl mezi republikami na úrovni úplného středního a vysokoškolského vzdělání se bude zvětšovat. Z nového pohledu se tak vyjevuje výše zmíněný moment setrvačnosti vývoje vzdělanostní struktury. Snaha o změnu charakteru budoucího vývoje (realizovaná např. zvýšením distribucí na výběrové školy v ČSR oproti SSR) by nemohla mít okamžitý efekt, ale projevila by se až po relativně dlouhé době patnácti či spíše dvaceti let. Zároveň by zákonitě vedla k *novému rozkolísání rovnováhy vzdělanostních struktur české a slovenské republiky* (mj. jejich generační profily by tak nabyly ještě větší

(9) Používáme indexy zavedené v práci [Štefl 1985], které jsou pro analýzu struktur určených ordinálním znakem korektnější než indexy běžně užívané. Srovnání indexů spočítaných obojím způsobem ukázalo, že v daném případě oba postupy o vývoji vypovídají shodně.

Tabuľka 5. Indexy vzdálenosti vzdelanostných štruktúr žijúcich mužů a žien ČSSR, mužů a žien ČSR, mužů a žien SSR od roku 1970 do roku 2010 (1990 – 2010 – varianta 2 dráhy ďalšieho vývoje) – v %

srovnávané soubory	rok	1970	1980	1990	2000	2010
muži ČSSR – ženy ČSSR		18	14	12	10	11
muži ČSR – ženy ČSR		40	32	27	21	21
muži SSR – ženy SSR		34	23	23	23	24

Přeměn: Sčítání lidu 1970, 1980, vlastní výpočty

odlišnosti). Jinak řečeno, k procesu sblížování vzdelanostních štruktúr nelze pristupovat intenzívnými (a relativně krátkodobými) zásahy, ale je třeba postupovat spíše mírněji (a dlouhodoběji).

3.2 Vývoj vzdelanostních štruktúr mužů a žien

Souhrnná charakteristika procesu sblížování vzdelanostních štruktúr mužské a ženské části populace ČSSR je pro následující období shodná s charakteristikou sblížování ČSR a SSR: *zpomalení až stagnace* po r. 1990, viz tabuľky 3 a 5. Vnitřní diferenciace tohoto vývoje, pokud jde o zastoupení jednotlivých stupňů vzdelání, je však ještě výraznější než v předchozím případě srovnání republik, je ilustrována na obr. 5.

Podíly mužů i žien se základním vzdeláním se budou snižovat obdobnými tempy, ovšem v r. 2010 bude podíl těchto žien stále ještě více než dvojnásobkem podílu mužů. Je to důsledek vyššího zastoupení základního vzdelání ve středních a mladších věkových skupinách žien. Pokračování ve studiu po základní škole, které historicky dříve charakterizovalo převážnou část populace mužů (zvláště mužů ČSR), spolu s tradiční orientací mužů na vyučení vyústí v konstantní rozdíl v zastoupení odborného vzdelání ve prospěch mužů. V r. 2010 bude mít odborné vzdelání více než polovina mužů a asi třetina žien. Podstatně rychlejší tempa růstu podílu žien s maturitou (zvláště slovenských) jak v minulém, tak budoucím období povedou k tomu, že vyrovnaný stav z r. 1980 se změní ve výraznou více než 10% převahu žien: více než jedna třetina žien bude mít právě úplné střední vzdelání. Téměř neměnný čtyřprocentní náskok mužů před ženami v podílech vysokoškolského vzdelání při současném zvyšování obou podílů znamená, že relativní rozdíl mezi nimi se bude zmenšovat, více však v SSR než v ČSR. Celkově tedy bude v závěru sledovaného období *podíl jedinců, kteří dosáhli alespoň maturity, vyšší v ženské než mužské části populace*.⁽¹⁰⁾

Podívejme se ještě krátce, jak budou v r. 2010 vypadat vzdelanostní štruktúry čtyř základních souborů – mužů ČSR, žien ČSR, mužů SSR a žien SSR, viz též obr. 4. Pro muže ČSR bude charakteristická absolutní převaha odborného vzdelání a nejnižší zastoupení úplného středního vzdelání. Vzdelanostní úroveň mužů SSR bude ze všech čtyř souborů nejvyšší (včetně podílu vysokoškoláků). Jejich protipól budou tvořit (opět včetně vysokoškolského vzdelání) ženy ČSR. U slovenských žien bude výrazně dominovat úplné střední vzdelání a vysokoškolské bude zastoupeno téměř stejně jako u mužů ČSR.

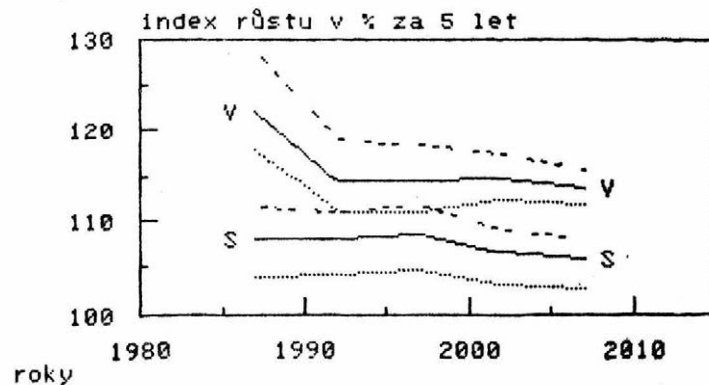
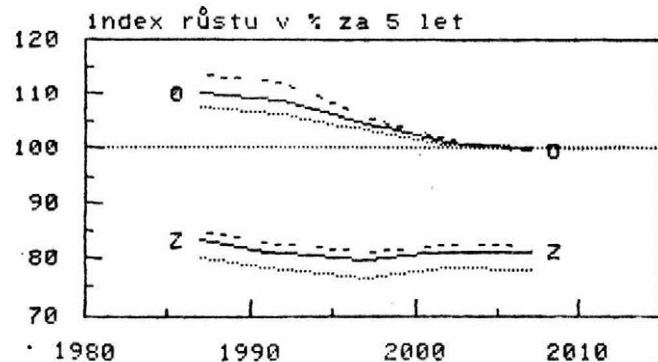
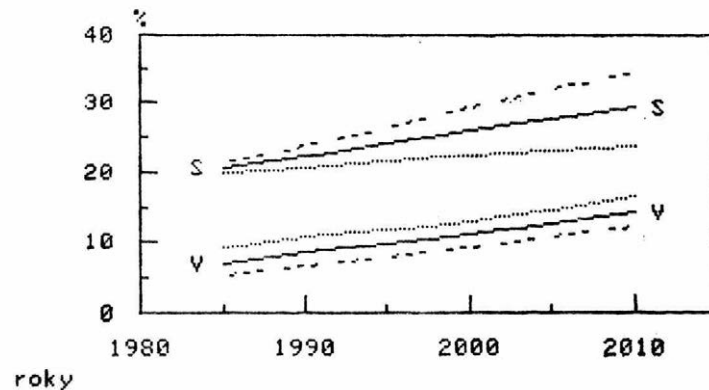
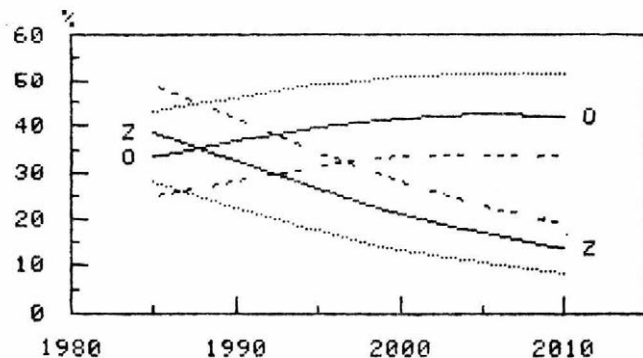
(10) Takovému vyhranění profilů vzdelanostních štruktúr mužů a žien odpovídají i výsledky sociologických výzkumů (viz např. [Analýza 1985]), ukazující, že podle názorů naší populace je jako nejvhodnější typ vzdelání pro ženy nejčastěji voleno právě úplné střední vzdelání, pro muže pak vysokoškolské vzdelání a vyučení (s maturitou), což mj. svědčí o poměrně vysoké věrnosti reflexe vývoje vzdelání mužů a žien.

POHLAVÍ:
=====

ČSSR

muži ČSSR

ženy ČSSR

VZDĚLÁNÍ
LEGENDA:
=====
Z=základní
O=odborné
S=úpl.stř.
V=vysokošk.

3.3. Shrnutí

Míra v současné době existující celkové rozdílnosti vzdělanostních struktur jednotlivých podsouborů žijících, resp. ekonomicky aktivních obyvatel zůstane v budoucím období v zásadě zachována, změní se však její *vnitřní rozložení*. Jestliže v současné době jsou jejím zdrojem zejména rozdíly u obou nižších stupňů vzdělání, pak v budoucnosti se budou vytvářet *nové rozdíly zvláště na úrovni úplného středního, ale i vysokoškolského vzdělání*, a to s intenzitou, s níž budou snižovány rozdíly u základního vzdělání. Tato základní charakteristika dalšího vývoje byla založena v trendech vývoje období uplynulého, které zformovaly existující generační profily vzdělanostních struktur srovnávaných souborů. Ovlivňování dalšího vývoje je *dlouhodobou záležitostí*, při níž je třeba brát v úvahu velký moment setrvačnosti vývoje vzdělanostní struktury. Efektem zásahů směřujících k rychlému potlačení nově se vytvářejících rozdílů by v delším časovém horizontu bylo spíše další rozkolísání existujících vztahů (konstituování dalších nových rozdílů) než nastolení rovnováhy.

4. Dynamika vývoje vzdělanostní struktury

Srovnajme nejdříve dynamiku vývoje od r. 1970 do r. 1985 s dynamikou vývoje v příštích 25 letech v syntetické poloze prostřednictvím indexů vzdálenosti, jimiž budeme tentokrát „měřit“ pohyb vzdělanostní struktury jednoho a téhož souboru během pěti let, viz tabulka 6. Úhrnná dynamika v osmdesátých letech, a zvláště v jejich druhé polovině, mírně vzrůstá a dosahuje maxima za celé sledované období. Poté postupně klesá až na nejnižší úroveň, která je pro počátek a závěr období 1970—2010 shodná. U „kolizní“ varianty 1 dynamika v poslední dekádě dokonce klesá pod úroveň sedmdesátých let, naproti tomu u „anticipační“ varianty 4 je její pokles menší a ve srovnání s počátkem období zůstává o něco vyšší. Přitom znatelně nižší hladiny dynamiky zaznamenáváme trvale v celém období v ČSR a u mužů. Vůbec nejvyšší dynamiku měly a budou mít slovenské ženy, nejnižší muži ČSR. Vcelku lze říci, že *změny úhrnné dynamiky vývoje byly a budou relativně malé* a nevýrazné zrychlení pohybu bude kulminovat na přelomu osmdesátých a devadesátých let.

Tabulka 6. Indexy vzdálenosti vzdělanostních struktur žijících za pětiletá časová období od roku 1970 do roku 2010 (1985—2010 — varianta 2 dráhy dalšího vývoje) — „*n*“^o

časové období	1970 až 1975	1975 až 1980	1980 až 1985	1985 až 1990	1990 až 1995	1995 až 2000	2000 až 2005	2005 až 2010
soubor žijících								
ČSSR	8	8	10	11	10	10	9	8
ČSR	8	8	10	10	9	9	7	7
SSR	9	10	12	14	13	12	11	10
muži ČSSR	6	6	10	10	8	8	7	6
ženy ČSSR	10	11	11	13	12	12	11	10
muži ČSR	6	6	9	9	7	7	6	6
ženy ČSR	9	10	10	11	11	11	9	9
muži SSR	7	7	12	12	11	10	9	7
ženy SSR	12	12	13	15	15	14	13	12

Pramen: Sčítání lidu 1970, 1980, vlastní výpočty

Tabuľka 7. Indexy rastu podílů úplného středního a vysokoškolského vzdělání pro soubory žijících za období 1961–1985, 1985–2010 a za pětileté časové intervaly v období 1961–2010 (1985–2010 – varianta 2 druhého dalšího vývoje) – v %

časový období	1961 až 1985	1985 až 2010	1961 až 1970	1970 až 1980	1980 až 1985	1985 až 1990	1990 až 1995	1995 až 2000	2000 až 2005	2005 až 2010
vzdělání soubor žijících										
úplné střední										
ČSSR	253	153	140	114	111	108	108	109	107	106
ČSR	230	136	134	112	111	107	107	108	105	105
SSR	329	154	159	117	112	110	110	110	108	107
muži ČSSR	205	120	131	109	108	104	104	105	103	103
ženy ČSSR	319	163	151	119	114	112	111	112	109	108
vysokoškolské										
ČSSR	300	207	131	127	123	122	114	114	114	113
ČSR	279	197	127	123	121	120	113	114	114	113
SSR	422	215	145	135	128	125	116	115	115	113
muži ČSSR	240	181	122	120	119	118	111	111	112	112
ženy ČSSR	556	246	165	142	132	129	119	118	117	116

Pramen: Sčítání lidu 1961, 1970, 1980, vlastní výpočty

K získání hlubšího pohledu na tuto problematiku je však nutné provést rozbor podle jednotlivých stupňů vzdělání. Pro zachycení dynamiky vývoje použijeme indexy růstu, které udávají, kolikrát se během určitého časového intervalu zvětšil (zmenšil) podíl jedinců s daným stupněm vzdělání, tj. (při vyjádření v procentech) o kolik procent se v daném časovém intervalu změnil základ představovaný hodnotou podílu příslušného stupně vzdělání na počátku tohoto intervalu. Časový interval budeme uvažovat pětiletý. Pro budoucí období jsou křivky indexů růstu pro některé soubory či varianty zachyceny ve spodních částech obrázků 2, 3, 5.

Ukazuje se, že celková dynamika vývoje ve sledovaném období v sobě zahrnuje tři rozdílné tendence. První z nich, nejsilnější a pro vývoj úhrnné dynamiky do značné míry určující, je rychlejší snižování podílů základního vzdělání v následujícím období (v kvantitativním vyjádření jde o pokles hodnot indexů růstu z 90–94 % ze sedmdesátých let na 75–85 %). Druhou tendencí je mírné zvyšování dynamiky růstu podílu jedinců s odborným vzděláním až do přelomu osmdesátých a devadesátých let (index růstu pro ČSSR 110 %), které se však týká především mužské části populace a je zřetelnější v SSR, a následný soustavný pokles: okolo r. 2000 na úroveň z období 1970–80 (105 %) a poté v úplném závěru až na hladinu nulové dynamiky (100 %).

Konečně za třetí jde o *trvalé snižování dynamiky růstu podílu úplného středního a vysokoškolského vzdělání*, u nichž, s výjimkou „anticipační“ varianty 4, bude dynamika v celém následujícím období klesat a celkově bude velmi výrazně nižší než v čtvrtstoletí uplynulém. V tabulce 7 uvádíme indexy růstu pro tyto stupně vzdělání nejdříve ve srovnání za pětadvacetiletá období 1961–85 a 1985–2010 a poté za pětileté časové intervaly pro celé sledované období (tj. i indexy růstu ve sloupcích označených 1961–70, 1970–80 udávají hodnoty pro pětileté intervaly).

Úhrnné srovnání období 1961—85 a 1985—2010 ukazuje, že v nadcházející etapě se dynamika razantně sníží, a to u úplného středního vzdělání o více než polovinu, u vysokoškolského téměř o polovinu. U úplného středního vzdělání došlo k prudkému zbrzdění růstu již v sedmdesátých letech, kdy indexy růstu za pětileté intervaly vykazují oproti předchozí dekádě dvoutřetinové snížení dynamiky. K dalšímu zpomalení růstu dochází v právě probíhajícím a posledním desetiletí sledovaného období, takže přírůstky v letech 2005—10 budou asi jednou polovinou přírůstků z první poloviny osmdesátých let a přibližně jednou sedminou přírůstků z let šedesátých. U vysokoškolského vzdělání je pokles dynamiky růstu až do přelomu osmdesátých a devadesátých let mírnější a plynulejší. V tomto období však dojde ke zlomu, při němž přírůstky oproti období 1970—80 klesnou téměř o polovinu a na této úrovni se budou u „obligátní“ varianty 2 v podstatě stabilizovat. U „kolizní“ varianty 1 by dokonce došlo k dalšímu mírnému poklesu, naproti tomu „anticipační“ variantu charakterizuje obrat trendu — mírný nárůst dynamiky.

Pokud jde o srovnání dynamiky růstu u jednotlivých souborů, pak po celé sledované období (zejména však v minulosti) jak u úplného středního, tak u vysokoškolského vzdělání měly a budou mít vyšší hladiny soubory žijících SSR a žen (nejvyšší soubor žen SSR, nejnižší muži ČSR). Tyto rozdíly se budou — s výjimkou srovnání mužů a žen na úrovni úplného středního vzdělání — absolutně i relativně snižovat.

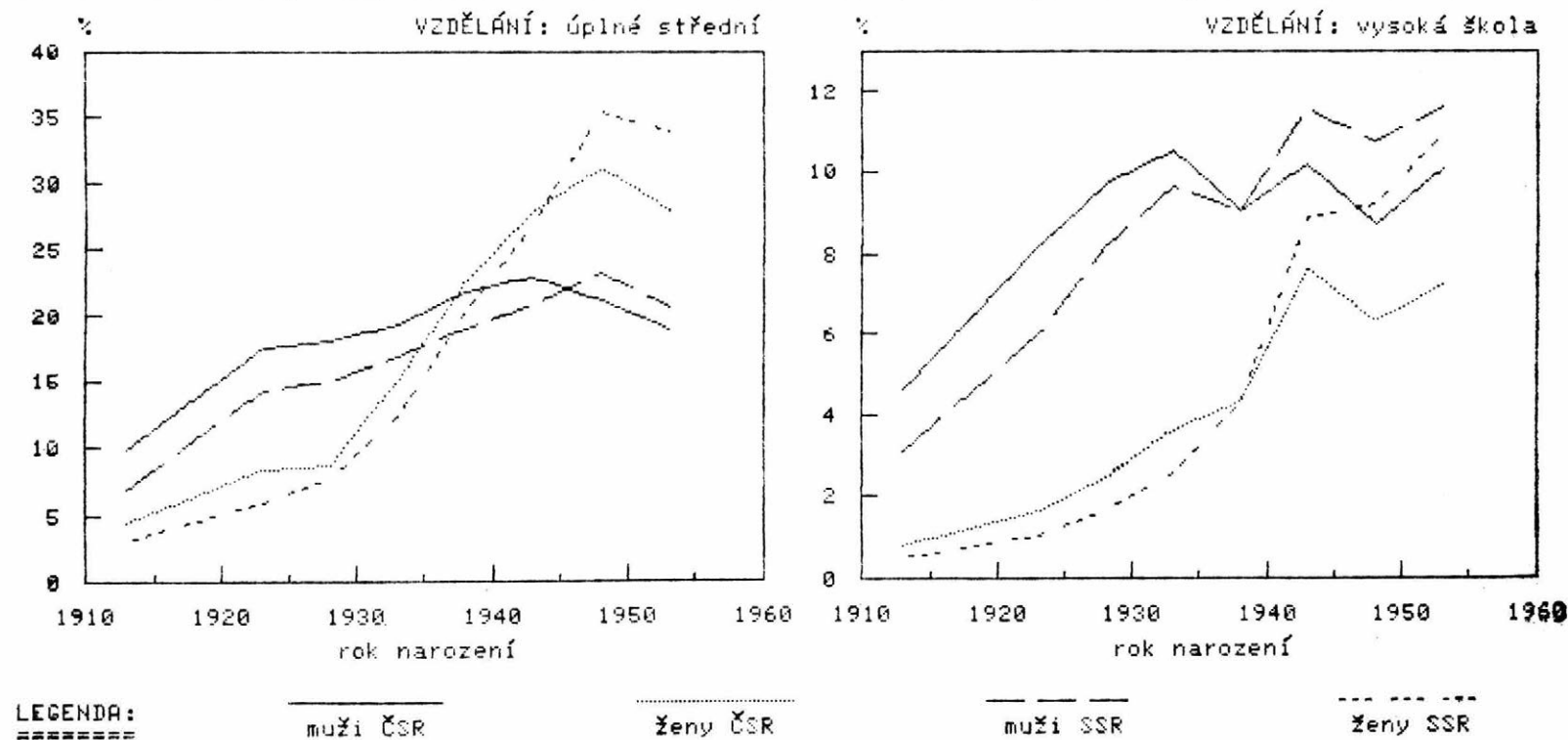
Rozdílné rysy by vývoj dynamiky nabýval po r. 2000 při naplnění různých variant. „Kolizní“ varianta 1 vykazuje oproti demonstrované „obligátní“ variantě nižší indexy růstu, které pro úplné střední vzdělání indikují prakticky stagnaci. Oproti ní je „anticipační“ varianta profilována asi dvojnásobným stupněm dynamiky růstu těchto stupňů vzdělání, které v podstatě zabezpečují alespoň udržení dynamiky vývoje.

Ke shodným závěrům vedou rozborů provedené na souborech ekonomicky aktivních osob s tím rozdílem, že hodnoty indexů růstu jsou ve všech případech o něco málo menší, tj. dynamika i její změny (pokles) byly a budou v průběhu celého sledovaného období nepatrně nižší.

Ani tento hlubší pohled na vývoj dynamiky vzdělanostní struktury přes jednotlivé stupně vzdělání neposkytuje informaci o mechanismech dynamiku utvářejících. Za tím účelem je nezbytné zkoumat vývoj bilance přírůstků a úbytků jedinců s tím či oním stupněm vzdělání. Na jedné straně tedy stojí počty absolventů jednotlivých typů škol, které jsou do značné míry (s výjimkou absolventů studia při zaměstnání) determinovány distribucemi populačních ročníků na střední a vysoké školy a z nichž určitá část připadá na prostou reprodukci. Úbytky jedinců podle stupňů vzdělání pak stojí na straně druhé. Pro jednoduchost následující výklad ilustrujeme na příkladu vysokoškolského vzdělání.

Za teoretického předpokladu neměnicích se úbytků dynamika růstu podílu jedinců s vysokoškolským vzděláním roste se zvyšováním podílu přijímaných na vysoké školy. Naproti tomu zvyšující se podíl vysokoškolského vzdělání v nejstarší věkové skupině vyvolává při konstantním podílu přijímaných snižování celkové dynamiky růstu, protože část absolventů potřebná k prosté reprodukci se zvětšuje. Vývoj celkových přírůstků nesleduje (např. lineárně) ani vývoj počtu přijímaných, ani vývoj počtu žijících v nejstarších věkových skupinách, ale je „výslednicí“ těchto dvou pohybů. Vývoj vzdělanostní struktury celku je značně vyrovnanější než vývoj podílů přijímaných a podílů vysokoškolsky vzdělaných jedinců v nejstarších věkových skupinách, neboť „vá-

Obr.6 Generační profily vzdělanostních struktur mužů ČSR, žen ČSR, mužů SSR, žen SSR v r. 1980

ha“ celku silně tlumí výkyvy a nárazy ve vývoji daných podsouborů.(11) Při charakteru generačního profilu vzdělanostní struktury, v němž některé věkové skupiny — v daném případě ty nejstarší — mají relativně nízké podíly vysokoškolského vzdělání, tj. při celkovém „růstovém“ charakteru dlouhodobého vývoje (růstou podíly přijímaných i v celku), ani poměrně vysoké podíly přijímaných na vysoké školy nezvyšují podíly tohoto vzdělání v celku žijících rychle. Ty jsou vždy hluboko pod podíly přijímaných a jejich hodnot dosahují zhruba až po 20—30 letech. Současně — díky nižším úbytkům — se dynamika růstu v celku po určitou (i poměrně dlouhou) dobu udrží na vyšší úrovni i přes případné snížení dynamiky růstu v podílech přijímaných. Takový pokles ovšem pochopitelně sníží podíly vysokoškolského vzdělání v příslušných generacích a bude po dlouhou dobu 40—50 let snižovat jeho podíly i v celku žijících daného souboru. Jinak řečeno, chceme-li *trvale udržet dynamiku růstu podílu například vysokoškolského vzdělání, pak podíly přijímaných na vysoké školy musí trvale výrazně převyšovat podíly tohoto vzdělání nejen v celku, ale i v jednotlivých generacích daného souboru.*

Snížení dynamiky růstu podílu přijímaných se vždy více či méně silně promítne do snížení celkové dynamiky růstu. Příčinou poklesu dynamiky růstu úplného středního a vysokoškolského vzdělání v dalším vyvoji je tedy jak snížení dynamiky růstu podílů přijímaných (až na zápornou úroveň), tak zvyšující se podíly jedinců s těmito stupni vzdělání v nejstarších věkových skupinách.

5. Generační profily vzdělanostních struktur a jejich vývoj

Generačním profilem vzdělanostní struktury rozumíme její rozložení na vzdělanostní struktury jednotlivých věkových skupin (generaci), tj. sled podílů toho kterého stupně vzdělání od nejstarší po nejmladší věkovou skupinu.(12) Rozdíly mezi generačními profilem na úrovni úplného středního a vysokoškolského vzdělání v r. 1980 ilustruje obr. 6.

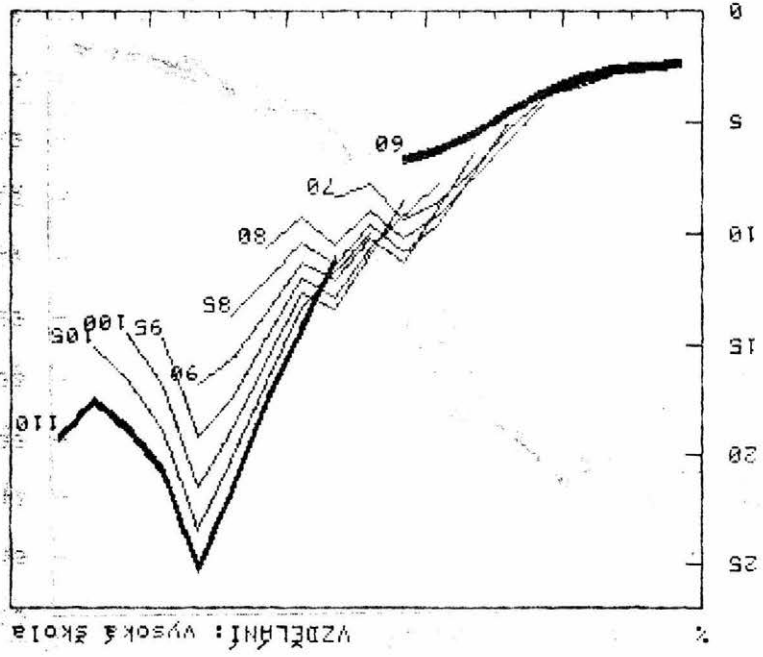
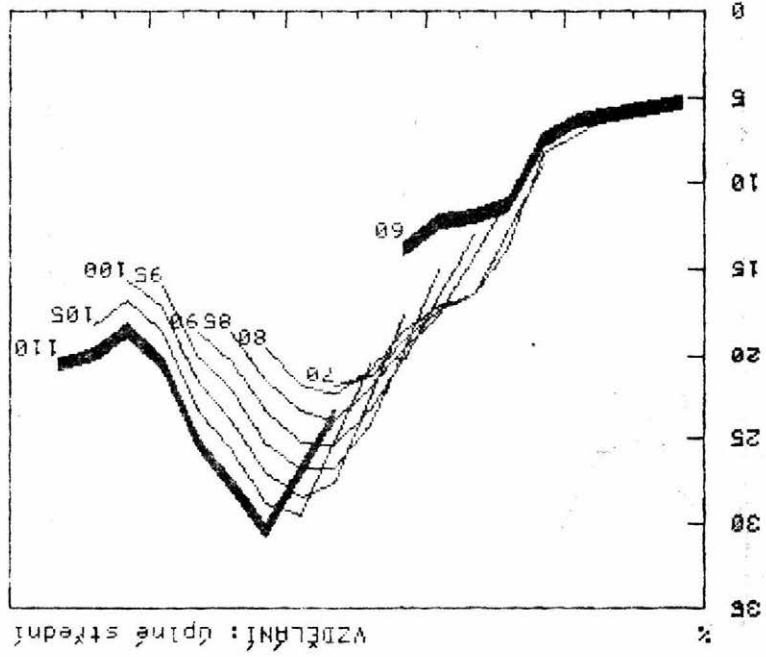
Věnujme se nejdříve úplnému střednímu vzdělání. Podstatně nižší podíly tohoto stupně vzdělání v nejstarších věkových skupinách (pro r. 1980 narození v letech cca 1900—1930) u žen než u mužů, méně pak v SSR než v ČSR přispívají v probíhající dekádě k výrazně vyšší dynamice růstu u žen a v SSR (a jak dále uvidíme, přispívaly i v období 1960—80). Postupem času, jak se budou nejstaršími věkovými skupinami stávat generace narozené stále později, dojde (po r. 2000, tj. přibližně v generaci narozených 1935—45) k postupnému vyrovnání podílů v nejstarších věkových skupinách a posléze k převrácení původních vztahů: vyšší podíly budou v souborech žen a SSR. V těchto souborech tedy budou podmínky pro tvorbu dynamiky růstu „tvrdší“.

Obdobná je situace i pokud jde o vysokoškolské vzdělání. Rozdílnost podílů vysokoškolského vzdělání v nejstarších věkových skupinách mužů a žen však byla i bude tak velká, že i přes trvale nižší podíly žen přijímaných na vysoké školy byla a bude dynamika růstu vysokoškolského vzdělání u žen (i v rámci jednotlivých republik) soustavně vyšší.

(11) To je vlastně podstata velkého momentu setrvačnosti vývoje vzdělanostní struktury.

(12) Křivka generačního profilu je jeho grafické znázornění, tj. graf, v němž na vodorovné ose je *rok narození* (jednotlivé generace) a na svislé ose jsou *procenta* udávající podíly daného vzdělání v té které generaci (v daném roce). Samotná křivka je lomená čára spojující příslušné podíly. Jako začátek křivky označujeme tu její část, která zachycuje podíly daného vzdělání v nejstarších generacích (tj. leží vlevo), konec naopak přísluší generacím nejmladším.

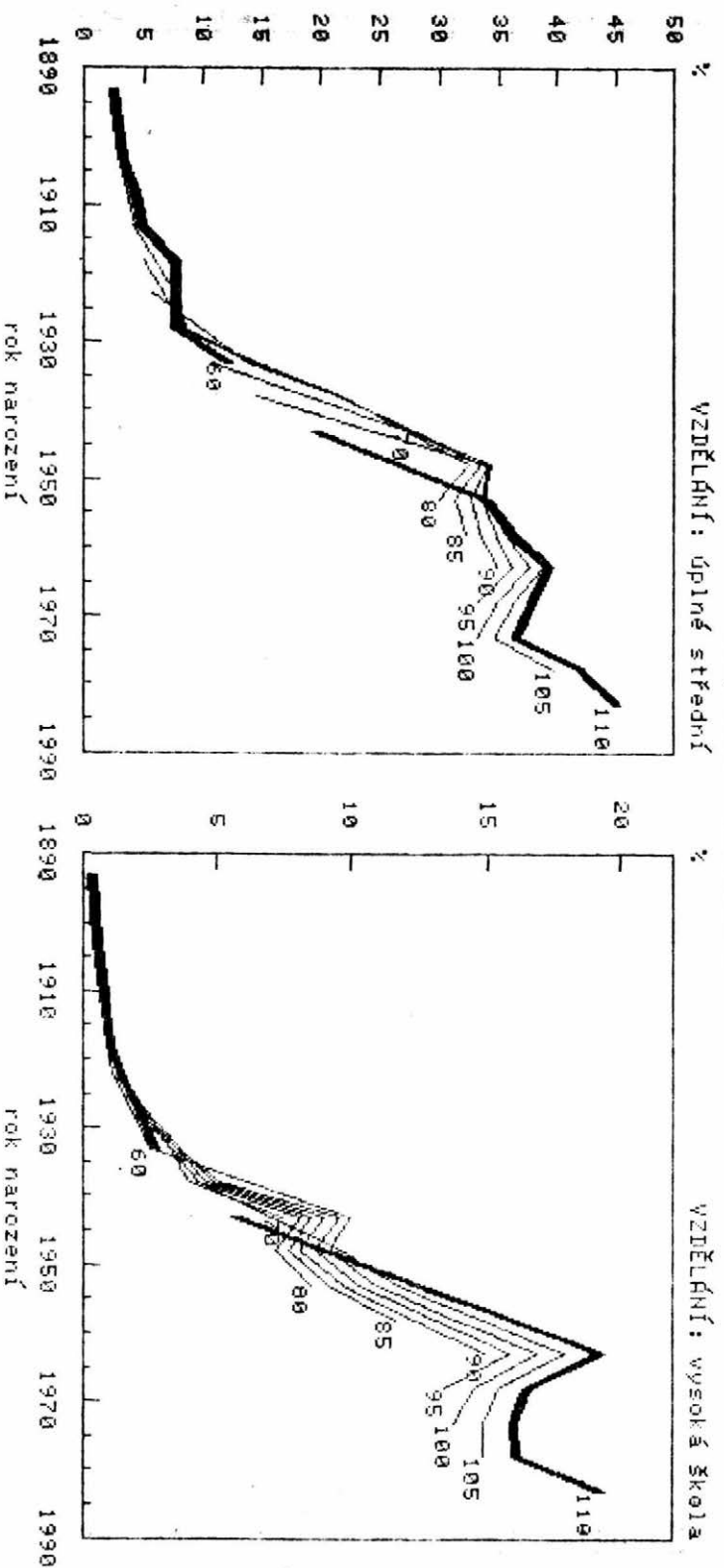
muži ČSSR - varianta 2

Obr. 7b

Vývoj generačních profilů vzdělanostních struktur žijících narozených 1895-1985

Ženy ČSSR - varianta 2

Prudký pokles dynamiky růstu úplného středního a (méně prudký) vysokoškolského vzdělání (u něhož se týkal zvláště žen) v sedmdesátých letech oproti letům šedesátým a slaběji pak následně i v osmdesátých letech oproti letům sedmdesátým je souběhem působení dvou faktorů: Zmenšení předstihu podílů přijímaných před podíly daného stupně vzdělání v celku žijících, resp. pokles dynamiky růstu přijímaných až do oblasti pod 100 ‰, a současně zvýšení podílu jedinců s příslušným vzděláním jak v celku, tak zvláště pak ve starších a nejstarších věkových skupinách, viz též obr. 7a, 7b.

Ukažme ještě, jak se v období 1960—2010 vyvíjel a bude vyvíjet generační profil vzdělanostní struktury na úrovni úplného středního a vysokoškolského vzdělání.⁽¹³⁾ Na obrázcích 7a, 7b je pro příslušný stupeň vzdělání vždy celkem devět křivek generačních profilů pro roky 1961, 1970, 1980, 1985, ..., 2010 (identifikaci letopočtu získáme, přičteme-li k číslům na konci křivek číslo 1900).⁽¹⁴⁾ Jako *klasický typ generačního profilu* daného stupně vzdělání označujeme rostoucí (neklesající) křivku, zachycující skutečnost, že podíly daného stupně vzdělání vzrůstají od nejstarší po nejmladší věkovou skupinu, tj. nové generace vždy znovu získávají dané vzdělání ve větší míře než generace předchozí. První odchylku od klasického typu generačního profilu lze pozorovat již v r. 1980, kdy z něj, zvláště u vysokoškolského vzdělání, poklesem podílů vybočují generace narozených zhruba v období 1935—55, a to, byť v rozdílné míře, u všech souborů — viz obr. 6.

U úplného středního vzdělání bude tento pokles pokračovat až do r. 2000 (generace narozených 1950—75). Teprve pak začne opět konec křivky generačního profilu tohoto vzdělání stoupat, takže v r. 2010 bude mít křivka dva vrcholy (maxima) pro narozené přibližně po r. 1950 a po r. 1980. Tento vývoj bude probíhat v mužské a ženské části populace diametrálně odlišné. U mužů bude uvedený pokles pro stále mladší generace výraznější a zejména trvalý, takže v r. 2010 budou podíly úplného středního vzdělání v nejmladších věkových skupinách dokonce nižší než v nejstarších a křivka generačního profilu tohoto vzdělání bude téměř „inverzní“ ke klasické (a „původní“ z r. 1961), bude „spíše klesající“. Naproti tomu pro ženskou část populace se i přes narušení jeho „čistoty“ klasický typ generačního profilu v podstatě zachová.

Zlomové období pro vysokoškolské vzdělání představuje první polovina devadesátých let (viz výše souběh snížení podílů přijímaných a zvýšení vzdělanostní úrovně nejstarších generací, který ústí v razantní pokles dynamiky růstu). Křivka generačního profilu vysokoškolského vzdělání bude v r. 2010 jednovrcholová s maximem pro narozené 1960—65, tj. věkovou skupinu asi 45—50 let, v níž podíly vysokoškolsky vzdělaných jedinců budou přesahovat 20 ‰. Starší, ale i mladší věkové skupiny budou charakterizovány zřetelně nižšími podíly tohoto vzdělání. Rozdíly mezi vývojem u mužů a u žen nebu-

(13) Vzhledem k metodice výpočtu možných drah dalšího vývoje vzdělanostní struktury, která předpokládá konstantní rozložení rozsahu studia při zaměstnání podle věku, jsou zde prezentované výsledky relativně nejméně spolehlivé. Měníci se míry koncentrace rozsahu studia při zaměstnání do mladších a středních věkových skupin by mohly charakter generačních profilů modifikovat. Není však pravděpodobné, že by tyto modifikace principiálně změnily i uvedené základní rysy dalšího vývoje generačních profilů.

(14) Se zvyšujícím se letopočtem, v němž generační profil zachycujeme, jsou křivky v „překrývajících se částech“ situovány stále výše ve směru svislé osy, což odpovídá zvyšování podílů jedinců s daným stupněm vzdělání v té které generaci prostřednictvím studia při zaměstnání. Větší svislé odstupy mezi křivkami generačních profilů mužů jsou dány větším rozsahem studia při zaměstnání.

dou tak výrazné jako u úplného středního vzdělání, ovšem proces změny generačního profilu bude i zde vyhocenější u mužů.

Pokud jde o srovnání vývoje mezi republikami, pak jak u úplného středního, tak u vysokoškolského vzdělání větších proměn doznají generační profily žijících SSR, a to i při srovnání mužských a ženských subpopulací národních republik. V rámci obou republik se pak, podobně jako v celé ČSSR, změny shodně týkají více mužů než žen.

Všechny uvedené změny charakterizují další vývoj i v ostatních variantách, přičemž nejostřeji v „kolizní“ variantě 1. V „anticipační“ variantě 4 konce křivek generačních profilů po r. 2000 opět strmě stoupají a jsou jejich maximum, takže — byť silná — změna klasického typu generačního profilu se jeví spíše jako narušení než trvalá proměna.(15)

Změny v generačních profilech těchto vzdělání se zřejmě odrazí jak v charakteru vzdělanostní mobility (zvýšení sestupné mobility — viz [Matějů 1986a]), tak ve vyšší míře autoreprodukce inteligence (viz [Matějovský 1980]), a ve svých důsledcích i ve zbrzdění procesu demokratizace vzdělání. Vážný sociální problém mohou představovat silné populační ročníky (narození po r. 1970), které budou relativním i absolutním snížením vzdělanostních příležitostí nejvíce zasaženy.(16)

Klasický typ generačního profilu vyšších stupňů vzdělání charakterizoval vzdělanostní strukturu a její reprodukci po historicky dlouhou dobu. Lze usuzovat, že charakter velké řady sociálních a ekonomických procesů (v nejobecnější poloze rozšířené reprodukce) byl a je podstatně navázán nejen na vzdělání, ale právě na existenci klasického typu generačního profilu, tj. na skutečnost, že nejmladší generace do reprodukčních procesů vstupovaly jako nejvzdělanější. Přestože v dané oblasti je poznání na samém počátku, domníváme se, že spolu s deformací klasického typu generačního profilu vyšších vzdělání doznají větších či menších a — díky chybějícímu precedentu — obtížně predikovatelných změn mnohé sociální a ekonomické procesy.(17)

6. Shrnutí, otevřené problémy

Růst vzdělanostní úrovně naší společnosti, který charakterizuje dosavadní poválečný vývoj v oblasti vzdělání v Československu, bude pokračovat i v příštích dvacetipěti letech. Zásadně se také změní celkový obraz vzdělanostní struktury jak žijícího, tak ekonomicky aktivního obyvatelstva. Poprvé v historii základní vzdělání přestává být dominujícím typem vzdělání a jeho místo zaujímá odborné vzdělání. Podíl jedinců s vyšším typem vzdělání, tj. alespoň

(15) Právě zde se zřetelně vyjevuje rozdíl mezi „kolizními“ variantami 1 a 3. Celkové podíly jednotlivých stupňů vzdělání jsou sice pro r. 2010 v obou variantách prakticky shodné, avšak generační profily vzdělanostních struktur se značně liší: ve variantě 1 jde prakticky o vytvoření nového, „sestupného“ typu generačního profilu, zatímco ve variantě 3 jde spíše o narušení, byť rozsáhlé, klasického typu generačního profilu.

(16) Lze u nich mj. očekávat jak změnu postojů ke vzdělání (v důsledku nepřijetí na zvolenou školu), tak i hledání nových prostředků vedoucích k dosažení těch cílů (jako např. pracovní a společenské postavení a uplatnění), které pro předchozí generace byly dosažitelné kromě jiného právě prostřednictvím nabytého vzdělání.

(17) V této souvislosti lze dokonce postavit provokující *hypotézu* o tom, že *zpomalení* temp sociálního a ekonomického rozvoje ČSSR z druhé poloviny sedmdesátých a první poloviny osmdesátých let kromě jiného *souvisí* i s již výše zmíněným *narušením klasického typu generačního profilu* vyšších stupňů vzdělání, projevujícím se již v r. 1980.

s maturitou, bude nadále stoupat a v r. 2010 pravděpodobně překročí hranici 40 %.

Prostor, v jehož rámci se může další vývoj vzdělanostní struktury v následujícím čtvrtstoletí pohybovat, je poměrně úzký, a to i při velkém rozptylu uvažovaných variant. Je to dáno tím, že vývoj je s velkou váhou určován již existující vzdělanostní strukturou středních a starších věkových skupin obyvatelstva, pohyb vzdělanostní struktury má velký moment setrvačnosti.(18) Jeho ovlivňování prostřednictvím modifikací podílů přijímaných na střední a vysoké školy či rozsahu studia při zaměstnání se vždy projevuje až s určitým časovým odstupem (výrazněji až po deseti a více letech) a značně tlumeně, zároveň však má velmi dlouhodobý dosah, tj. působí na vývoj vzdělanostní struktury ještě po čtyřiceti až padesáti letech.

Sbližování vzdělanostních struktur ČSR a SSR, resp. mužů a žen, které bylo výrazným rysem vývoje v uplynulém období a představovalo významnou dimenzi procesu demokratizace vzdělání, se v následujícím období *postupně zpomalí a současně se budou prohlubovat nově vytvořené* a — vzhledem ke dříve existujícím — *opačné rozdíly* vzdělanostních struktur těchto souborů. Jde o zvyšující se podíly vyšších stupňů vzdělání v SSR oproti ČSR a do té míry rostoucí podíly žen s úplným středním vzděláním, že i celkové podíly jedinců majících alespoň maturitu budou postupně vyšší v ženské než mužské části populace.(19) Základ pro nově se vytvářející rozdíly vzdělanostních struktur republik a mužské a ženské části populace byl rozdílnými tempy růstu položen již v předchozím období. Vzhledem k velkému momentu setrvačnosti vývoje vzdělanostních struktur nelze proces sbližování opět „násilně“ obnovit rychlými a intenzivními zásahy, aniž by došlo k dalšímu rozkolísání, desynchronizaci jejich vývoje. Pro sbližování se jako vhodnější strategie jeví *dlouhodobé a plynulé vyrovnávání* již založených odlišností vzdělanostních struktur v jejich generačních profilech, tj. v podstatě volba víceméně vyrovnaných vzdělanostních příležitostí u jednotlivých souborů.

Celková dynamika vývoje vzdělanostní struktury se v následujícím období oproti čtvrtstoletí uplynulému zpomalí, přičemž toto zpomalení bude dáno především výrazným *snížením temp růstu úplného středního a vysokoškolského vzdělání*. Příčinou je a bude jak snížení tempa růstu podílů přijímaných (dané do značné míry populační vlnou), tak zvyšujícími se úbytky jedinců s těmito stupni vzdělání (do vyšších věkových pásem se dostávají již vzdělanější generace). Mnohé problémy, a zřejmě nejen v oblasti vzdělání, pravděpodobně vyvolá deformace klasického typu generačního profilu, v němž po-

(18) Rozpor mezi zásadní změnou vzdělanostní struktury, k níž dojde v příštím čtvrtstoletí, a velkým momentem setrvačnosti jejího pohybu, je jen zdánlivý. Moment setrvačnosti je charakteristikou *vývoje*, tj. vypovídá o impulsu (intenzitě a době trvání působení) nutném ke změně vývojových tendencí. I při malých nebo nulových změnách trendů vývoje se (za předpokladu „nenulového“ pohybu) vzdělanostní struktura — jako charakteristika *průřezová* — za delší dobu nutně změní. Opět zde přirozeně implicitně vystupuje předpoklad zachování srovnatelnosti jednotlivých stupňů vzdělání ve sledovaném časovém období, který je jistě značně diskutabilní. Jemnější rozpracování této problematiky však již přesahuje rámec dané stati. (Přijmeme-li tezi o inflaci vzdělání, tj. snižování hodnoty např. maturity atd., pak zde prezentované výsledky získávají vesměs ještě vyhraněnější charakter.)

(19) Zde se vynořuje komplex otázek spojených obecně s postavením ženy v socialistické společnosti (konfliktnost rodinné a pracovní role, uplatnění vzdělání ve sféře práce, které bývá provázáno většími obtížemi než u mužů, atd.), které pravděpodobně v souvislosti s vyšší vzdělanostní úrovní žen vyvolají nové, dosud neznámé a neřešené problémy.

díly jedinců s vyššími typy vzdělání s klesajícím věkem vzrůstaly a který v minulosti po velmi dlouhou dobu charakterizoval rozložení vzdělání v populaci.

Klíčovým problémem je ovšem volba celkové strategie rozvoje vzdělanosti pro další období, a to zvláště z hlediska společenských, zejména ekonomických potřeb. Speciálně pak vyvstává otázka, k jakým důsledkům by vedlo přijetí té které ze zde prezentovaných variant. Při jejím omezeném posouzení, jehož jsme schopni, hraje prvořadou roli velký moment setrvačnosti vývoje, a to nejen vzdělanostní struktury, ale vzdělanostního potenciálu společnosti vůbec.(20) Jde tedy o to, že v současné době se zakládají „vzdělanostní předpoklady“ společenského vývoje na další půlstoletí.

Nutně tedy ve vyhrocené podobě vystupuje alternativnost pokračování dosavadního extenzivního vývoje anebo založení vývoje intenzivního, spojeného především s vědeckotechnickým rozvojem. Obě tyto trajektorie mají své konsekvence i pokud jde o oblast vzdělání. Jestliže první z nich je v podstatě založena na vyšším čerpání zdrojů a zdokonalování, racionalizaci existujících výrobních postupů (inovacích nejnižšího řádu), pak ji v podstatě odpovídá i „industriální“ charakter dalšího vývoje vzdělanostní struktury profilovaný rostoucím a dominujícím odborným vzděláním bez maturity (vyučením) a pomalými tempy růstu vyšších typů vzdělání. V daném případě by své uplatnění našly i „kolizní“ varianty dalšího vývoje vzdělanostní struktury.(21)

V opačném případě, tj. při přechodu na dráhu intenzivního rozvoje (stále rozsáhlejším poli působnosti vědeckotechnického rozvoje, zvýšení frekvence inovací i jejich řádu atd.), by se charakter dalšího vývoje vzdělanostní struktury mohl stát *vážnou bariérou* sociálně ekonomického rozvoje.(22) Pokud jedním ze základních parametrů ekonomického růstu má být podstatný vzrůst složitosti vynakládané lidské práce a jejího tvůrčího obsahu, pak jedním z nezbytných předpokladů je i celkový vzrůst kompetence *všech* pracovníků, a to zejména kompetence kvalifikační. Za takové situace by se rozpor mezi volbou orientace na nižší versus vyšší typy vzdělání (řešený v současné době ve prospěch „vyučení“) na straně jedné a potřebami rozvoje výrobní i nevyrobní sféry i sféry kultivace osobnosti na straně druhé značně vyostřil. Jeho řešení v době, kdy nastane, je vzhledem k velkému momentu setrvačnosti vývoje vzdělání prakticky *nemožné*, je nutné jej anticipovat. Za předpokladu realizace této růstové trajektorie by přijetí „kolizních“, ale i „obligátní“ varianty dalšího vývoje vzdělanostní struktury s vysokou pravděpodobností vedlo k vážným problémům. Jako jediná možnost se jeví co nej-

(20) Zvyšování celkové úrovně vzdělanosti (tj. nejen formálně dosažených stupňů vzdělání či jejich reklasifikace) má zřejmě obdobné rysy jako vývoj vzdělanostní struktury: Výsledky působení změn se – v závislosti na jejich intenzitě a trvání – vždy projeví až s určitým časovým odstupem a tlumeně, současně však vývoj ovlivňují po dlouhou dobu. V každém případě jde o dlouhodobý proces náročný na „investice“, jejichž návratnost není okamžitá a může být riziková.

(21) Vážným problémem by se stal rozpor prudkého soustavného poklesu ekonomicky aktivních bez vyššího než základního vzdělání s pomalými úbytky nekvalifikované, převážně fyzické a nemechanizované práce. Trend obsazování těchto pracovních míst pracovníky, kteří již alespoň nejnižší kvalifikaci získali, by se výrazně prohluboval se všemi důsledky z tohoto vyplývajícími.

(22) Viz zpomalení (minulé i budoucí) růstu úplného středního a vysokoškolského vzdělání, a to v situaci, kdy již v současné době pro ČSSR nevyznívá příznivé srovnání postavení, ale zejména dynamiky růstu (zvláště co se týče vysokoškolského vzdělání) ani se socialistickými zeměmi (viz např. [Vybrané 1985 : 99 an., 132]). Jinou otázkou, která ovšem podstatně přesahuje rámec sledované problematiky, je v jaké míře a jakými způsoby lze již existující vzdělanostní potenciál alespoň v národohospodářské oblasti využít účelněji.

rychlejší nastoupení cesty postupné obnovy dynamiky růstu vzdělanostní úrovně s parametry, které přibližně reprezentuje „anticipační“ varianta. Souběžným nutným krokem by byla i přestavba celého výchovně vzdělávacího systému ve směru větší otevřenosti a pružnosti, vertikální i horizontální propustnosti a členitosti, vytvoření reálných podmínek pro celoživotní vzdělávání a jeho prosazení atd.

V žádném případě nepodléháme iluzím o tom, že vzrůst vzdělanostní úrovně by sám o sobě mohl bezprostředně přinést ekonomické efekty či je alespoň vyvolat.(23) Naopak, přijetí „anticipační“ varianty je *rizikové*, neboť při nedostatečně průrazném obratu k intenzivnímu rozvoji v ekonomické sféře by došlo ke znehodnocení jak vynaložených investic, tak dosaženého vzdělanostního potenciálu.(24)

Literatura a prameny

- Alan, J.: *Společnost, vzdělání, jedinec*. Praha, Svoboda 1974.
Analýza sociální struktury mládeže a prognóza jejího vývoje do roku 2010. Praha, ÚFS ČSAV 1985.
Barák, L. a kol.: *Prognóza školství do r. 2000 a předpoklady jejího ekonomického zabezpečení*. Praha, ÚRVŠ 1983.
Boguszak, M.: *Model vývoje vzdělanostní struktury ČSSR pro období 1960–2010*. Sociologický časopis 1987, č. 1.
Faktory ovplyvňujúce potrebu a vývoj kvalifikácie. Bratislava, VÚSRP 1984.
Filippov, F. R.: *Sociologija obrazovaniya*. Moskva, Nauka 1980.
Hrbek, I. — Zelenková, H.: *K úloze vzdělání v reprodukčním procesu*. Politická ekonomie 1986, č. 3.
Charvát, F.: *Sociální struktura socialistické společnosti a její vývoj v Československu*. Praha, Academia 1980.
Matějovský, A.: *Sociální reprodukce inteligence v ČSSR*. Sociologický časopis 1980, č. 1.
Matějů, P.: *Demokratizace vzdělání a reprodukce vzdělanostní struktury ČSSR ve světle mobilitních dat*. Sociologický časopis 1986 (a), č. 2.
Matějů, P.: *Vzdělání — mzda — životní úroveň. K jednomu z kritérií zásluhovosti v oblasti odměňování a utváření životní úrovně*. Sociologický časopis 1986 (b), č. 6.
Problémy dynamizácie produktivity práce a koncepcia efektívneho využitia pracovných síl. Bratislava, VÚSRP 1985.
Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 1961. Praha, FSÚ 1965.
Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 12. 1970. Praha, FSÚ 1974.
Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 1. 1980. Praha, FSÚ 1983.
Steffl, O.: *K tvorbě a užívání modelů v sociologii — soustava modelů sociální struktury a jejího pohybu*. Praha, ÚFS ČSAV 1985, kandidátská disertační práce.
Vybrané otázky zdrojů a struktury pracovních sil a využívání kvalifikace v podmínkách intenzifikace. Praha, ÚÚNV 1985.

(23) Tyto představy, které se objevovaly v některých nemarxistických koncepcích vzdělání, se ukázaly jako zjednodušené a neoprávněné. Současně však stojí za zamýšlení, zda náraz zájmu o vzdělání, situovaný ve vyspělých zemích na konec padesátých a začátek šedesátých let, nevytvořil postupně, akumulativně (viz moment setrvačnosti) takový vzdělanostní potenciál, který se stal kvalitativně novou silou (a jednou z nutných podmínek) při expanzi vědeckotechnického rozvoje (špičkových výrobních a technologií) v posledních 10–15 letech, nastartované překonáváním krize poloviny sedmdesátých let.

(24) Situace, při níž nedochází ke zhodnocování vzdělání ve sféře práce, vede k jeho *devaluaci* jak v individuální, tak společenské rovině.

Резюме

М. Богушак: Образовательная структура ЧССР в 1960 - 1980 гг. и варианты ее дальнейшего развития

Статья рассматривает выбранные существенные черты динамики образовательной структуры ЧССР в пятидесятилетний период 1930--2010. Ударение ставится на отражении будущего развития, именно в четырех вариантах, определяющих вероятное направление этого развития. В будущем двадцать пять лет принципиально изменится общая картина образовательной структуры как живущего, так экономически активного населения. Начальное образование впервые в истории перестанет представлять доминантный тип и его место займет среднее специальное образование («обучение»). Сближение образовательных структур ЧСР и ССР, или же мужчин и женщин, являвшееся ярко выраженной чертой развития в прошлый период и представлявшее знаменательный размер процесса демократизации образования в ЧССР, в следующий период постепенно замедлится и одновременно будут углубляться вновь создающиеся различия на уровне более высоких типов образования: их более высокий удельный вес будет находиться в ССР и относительно полного среднего образования (аттестат зрелости), в популяции женщин.

Общая динамика образовательной структуры в следующий период замедлится, причем это замедление будет вызвано, в первую очередь, значительным снижением темпов роста полного среднего и высшего образования. Причиной является и будет как снижение темпов роста полного среднего и высшего образования. Причина заключается и будет заключаться как в сокращении темпов роста удельного веса поступающих в средние (с отбором учащихся) и в высшие учебные заведения, что обусловлено в значительной мере популяционной волной, которая будет проходить через соответствующие возрастные зоны в конце восьмидесятых и в начале девяностых годов, так и в возрастающем убытке индивидов с этими ступенями образования (в высокие возрастные зоны входят уже более образованные поколения). Весьма вероятно, что произойдет существенное нарушение классического типа профиля структуры образованности по поколениям, при котором удельный вес индивидов с более высокими ступенями образования возрастал с убывающим возрастом, и который в течение весьма длительного времени характеризовал распределение образованности в популяции. Хотя эта проблематика до сих пор и не разрабатывалась, можно предполагать, что одновременно произойдет нарушение социально-экономического воспроизводства в тех областях, которые были связаны с классическим типом профиля структуры образованности по поколениям.

Все эти характеристики дальнейшего развития коренятся уже в тенденциях истекшего периода, сформировавших существующие профили структуры образованности по поколениям. Оказывается, что развитие структуры образованности обладает большим «моментом инерции», т. е., что воздействие на него является делом долгосрочным — результаты вмешательств, направленных на его изменение, могут достаточно ярко проявиться лишь по истечении 10--15 лет и притом в какой-то мере оказывать влияние и в более отдаленном будущем (примерно дальнейших 30 лет). Ключевой проблемой является, следовательно, выбор общей стратегии развития образованности на дальнейший период, что весьма тесно связано и с вариантностью дальнейшего общего социально-экономического развития. При известных обстоятельствах некоторые варианты развития структуры образованности могли бы стать барьером развития.

Summary

M. Boguszak: Czechoslovakia's Educational Structure in 1960—1980 and Variants of Its Further Development

The paper is concerned with selected characteristics of the development of educational structure in Czechoslovakia in the course of the fifty-years' period from 1960 to 2010. Particular importance is attached to the comprehension of future development; four variants delimiting the presumable space of this development are introduced. Within the next 25 years, the general picture of the educational structure of both the living and the economically active population will undergo a substantial change. For the first time in history, basic education will stop being the dominating type: its place will be taken over by secondary vocational education ("apprenticeship"). The homogenization of educational structures in the Czech and the Slovak Socialist Republic or, as the case may be, of men and women (which has been a distinctive feature of development in the last period, representing a significant dimension of the process of the democratization of education in Czechoslovakia), will be gradually slowing down in the period to come, and, at the same time, the newly emerging differences at the level of higher types of education will tend to become deeper: their representation will be higher in the SSR and, as far as completed secondary education (with school-leaving certificate) is concerned, in the female population.

In the period to come, the general dynamics of the development of the educational structure is going to slow down; this deceleration will be primarily determined by markedly decreasing growth rates of completed secondary and university education. The reason of this is — and will continue to be — the decreased growth rate of the proportions of students admitted to selective secondary schools and universities (which, to a considerable extent, is given by the population wave which is going to pass through the respective age brackets toward the end of the eighties and at the beginning of the nineties) on the one hand, and, on the other hand, the ever-decreasing numbers of individuals who have attained these education levels (more educated generations get into higher age brackets). In all probability the classical type of the generation profile of the educational structure (in which the proportions of individuals with higher types of education were growing with decreasing age and which, in the past, continued for a very long time to characterize the distribution of education within the population) will be substantially impaired. Although these problems have so far escaped solution, it can be inferred that, hand in hand with the above, socio-economic reproduction in these areas, linked with the classical type of the generation profile of the educational structure, will be impaired as well.

The source of all the mentioned characteristics of future development may be found in the developmental trends of the bygone epoch which have formed the existing generation profiles of educational structures. It appears that the development of educational structure possesses a considerable "moment of inertia", that is, it takes a very long time to influence it: the effects of interventions aimed at its change manifest themselves somewhat more clearly only after an elapse of approximately 10–15 years, and rather indistinctly, yet they go on forming the subsequent development for a long time to come (for about 30 years). Hence the key problem is the choice of the general strategy of the development of education for the next future, which is also very narrowly connected with the variance of the general socio-economic development which is to take place. Under certain conditions, some variants of the development of the educational structure could become a barrier of development.